

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2022)

Gökhan ÖLKER

Doç. Dr., Necmettin Erbakan
Üniversitesi
golker@gmail.com

Perihan ÖLKER

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi
olkerperihan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7449-4873>

<https://orcid.org/0000-0003-2603-3639>

Çağataycadaki Zamir+Edat Bağlantısında İlgi Durum Eki +nI: Du'â-yı Habîb-nâme Örneği

*The Genitive Suffix +nI in the Pronoun + Preposition
Connection in Chagatai Turkish: The Case of Du'â-yı
Habîb-name*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 01.11.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 14.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Atıf/Citation

Ölker, G. ve Ölker, P. (2022). Çağataycadaki Zamir+Edat Bağlantısında İlgi Durum Eki +nI: Du'â-yı Habîb-nâme Örneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (4), 1487-1506.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1198113>

Ölker, G. & Ölker, P. (2022). The Genitive Suffix +nI in the Pronoun + Preposition Connection in Chagatai Turkish: The Case of Du'â-yı Habîb-name. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (4), 1487-1506. <https://doi.org/10.34083/akaded.1198113>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

*Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

Öz

Klasik dönem sonrası Çağatay Türkçesinde meslek risaleleri yazma geleneğinin olduğu görülmektedir. Bakırcılık, demircilik, dokumacılık, kasaplık, çiftçilik gibi zanaatların yer aldığı bu risalelerin bulunduğu mecmualarda dualar da önemli bir görünüm arz etmektedir. Çağatayca bir risale mecmuası içinde yer alan Du'â-yı Habîb-nâme, Doğu Türklüğünde koruyucu dua yazma ve taşıma geleneğini yansıtmaktadır. Gerek Klasik Türk edebiyatı bünyesinde gerekse halk edebiyatı kapsamında değerlendirilebilecek, her duruma göre, dua mecmuaları ve duanameler görülmektedir. Bilhassa meslek risaleleri ile bu duaların aynı mecmua içinde yer alması Ahilik kültürünün de yansımasıdır. Zanaat erbabı koruyucu, bereket verici, işini kolaylaştırıcı olduğuna inandığı dualarla mesleğini icra etmektedir. Metinde geçen terek (kavak) ağacı da Türk mitolojisinin, İslami dönemdeki yansımasıdır.

Eski Türkçe döneminde +nI ilgi durum eki ile zamir+edat bağlantısının sağlandığı bilinmektedir. Ancak elimizdeki Çağatay Türkçesinin klasik sonrası dönemine ait olan metinde de aynı şekil görülmekte, başka Çağatayca metinlerde de örnekler tespit edilebilmektedir. Bu çalışmada metinde geçen klasik sonrası Çağatay Türkçesine dair unsurlar ele alınacak, Türkçedeki ilgi durum eki +nI üzerinde durulacak ve lehçeleşme aşamasında Eski Türkçe döneminde olduğu gibi bir kullanımın (*anı için, meni için, seni birle* vb...) örneklerle nasıl devam ettiği ve taşındığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, dua mecmuası, meslek risalesi, +nI ilgi durum eki, zamir+edat bağlantısı

Abstract

It is seen that there is a tradition of writing professional treatises in Chagatai Turkish in the post-classical period. However, prayers also have a significant place in the journals where these treatises are found, which include crafts such as coppersmithing, blacksmithing, weaving, butchery and farming. Duâ-yı Habîbnâme, found in a journal of treatises in Chagatai Turkish, reflects the tradition of writing and carrying protective prayers in Eastern Turkish. There are prayer journals and prayers for all cases that can be evaluated both within the scope of classical Turkish literature and within the scope of folk literature. In particular, the fact that professional treatises and these prayers are included in the same journal is also a reflection of the Ahi culture. Craftsmen practice their profession with prayers that they believe are protective and render their work productive and easy. The terek (poplar) tree mentioned in the text is also the reflection of Turkish mythology in the Islamic period.

*It is known that the pronoun-suffix link was provided via the +nI genitive suffix in the Old Turkish period. However, the same form is seen in the text mentioned above, which belongs to the post-classical period of Chagatai Turkish, and examples can be identified in other Chagatai texts as well. In this study, the elements of the post-classical Chagatai Turkish in the text will be discussed, the genitive case suffix +nI in Turkish will be dwelt upon, and it will be evaluated how a usage as in the Old Turkish period (*anı için, meni için, seni birle* etc.) was continued and passed down during the dialectization stage.*

Keywords: Chagatai Turkish, prayer journal, professional treatise, +nI genitive suffix, pronoun+preposition link

I. Du'â-yı Habîb-nâme

Gerek bir mecmua içerisinde gerekse müstakil olarak konusu bir zanaat olan risale yazma geleneği ile Doğu Türk edebiyatında sıklıkla karşılaşmaktayız. Aşçılık, ayakkabıcılık, bakırcılık, çiftçilik, çobanlık, çömlükçilik, değirmencilik, demircilik, doğramacılık, dokumacılık, fırıncılık, kumaş boyacılığı, kasaplık, keçecilik, sabunculuk, tüccarlık gibi pek çok zanaat için Çağatayca risaleler yazılmıştır¹. Bir mecmua içinde hem meslek hem de dua risalelerinin yer alması Çağatay edebiyatında gelenek hâline gelmiştir. Mecmualarda meslek risalelerinin yanı sıra Nur-nâme; mağfîret, istigfâr, bazubend, nazar, karınca duaları, kadeh duası gibi çeşitli koruyucu, bereketi arttırıcı ya da bir dilekte bulunulan dualar yer almaktadır.

Çiftçilik, hayvancılık ve marangozlukla ilgili risalelerin yanı sıra koruyucu dualarla, Nur-nâmenin yer aldığı 1902 tarihli taş baskı Çağatayca mecmua Abidin Özer tarafından çalışılmıştır (2014). Çiftçilik ve hayvancılık risalelerinin yanısıra yine koruyucu ve baht açıcı duaların yer aldığı 1909 yılında Taşkent'te yayımlanmış taş baskı Çağatayca mecmua da Gulvira Darmenova (2021) tarafından ortaya konmuştur. Marangozluk, berberlik, kasaplık vb. meslek risaleleri ile birlikte koruyucu duaların yer aldığı 1912 tarihli taş baskı Çağatayca bir mecmuayı da Homaira Dashti (2017) değerlendirmiştir.

Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Şehir ve Müze Kütüphanesi'ndeki el yazması Çağatayca mecmua da tarafımızdan tespit edilmiştir. Toplamda 137 varaktan oluşan mecmuada sırasıyla Risâle-i Misger (bakırcılık risalesi (Ölker, 2021), Nur-nâme, Du'â-yı Habîb-nâme, Ed-du'â-yı Bâzûbend-i Hazret-i Ali, Du'â-yı Acâyübü'l-İstigfâr Ed-du'â-yı Nur-nâme ve Münâcât-nâme yer almaktadır. Mecmuada telif ya da intinsah tarihine, müellif ya da müstensih adına dair bir kayıt yer almamaktadır.

Klasik Türk edebiyatında tarihî dönemlerden günümüze kadar, işledikleri konu çerçevesinde, çeşitli metin türleri kendisine yer etmiştir. Bunlar arasında doğrudan doğruya İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav)'i konu edinen çok sayıda tür ortaya çıkmıştır. *Hilye-i şerif (şemâil-i şerif)* Hz. Peygamber'in dış görünüşüyle birlikte huyunu, tabiatını; *kırk hadis* söylediği kırk sözü; *mevlid* dünyaya gelişini, hayatını, mucizelerini, vefatını; *miracname* miraca çıkmasını; *naat* övgüsünü içerir². Bu bağlamda gerek Doğu Türk edebiyatında gerekse Batı Türk edebiyatında Hz. Peygamber'in farklı yönleriyle konu edildiği pek çok esere rastlamaktayız.

Peygambere dair, bahsi geçen türlerin dışında burada ele alacağımız Çağatayca metin Hz. Peygamber'e isnat edilen koruyucu bir duadır. Konya Büyükşehir Belediyesi Koyunoğlu Şehir ve Müze Kütüphanesi'nde 13759 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Perihan Ölker (2021). Çağatay Türkçesiyle yazılmış bakırcılık risalesi, Risâle-i Misgerlik. Prof. Dr. Orhan Yavuz armağanı, Palet Yayınları.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Rıdvan Canım (2016). Divan edebiyatında türler. Grafiker Yayınları.

ve *Du'â-yı Habîb-nâme* başlığını taşıyan metinde kısa bir Arapça dua da yer almaktadır. Eserde Allah Peygamber'e hitap ederek duanın özelliklerini ve önemini belirtmektedir:

Ey Muhammed! Bu duayı senin için ve ümmetin için hediye gönderdim.

Ey Muhammed! Senden önce hiçbir peygambere göndermedim. Sen benim habibimsin onlar benim kullarımdır.

Ey Muhammed! Bu duayı her kim yanında tutsa veya okusa, hiçbir vakit bana secde etmemiş olsa da o kulu bağışlarım.

Ey Muhammed! Her kim bu duayı okusa veya yanında tutsa o kula yetmiş bin mescit yapmış, yetmiş bin kez Sırat köprüsünden geçmiş, yetmiş bin kez Kabe'yi tavaf etmiş gibi sevap veririm, yetmiş bin dervişin ve seksen bin yetimin ve seksen bin kulun ve seksen bin şeyhin ve seksen bin arş-ı kürsi ve levh-i kalemin sevabını veririm.

Ve dahi sekiz cennetin sevabını veririm, yedi cehennemden kurtarırım.

Ve de Hz. İbrahim peygamberin, Hz. Nuh peygamberin, Hz. İsa peygamberin, Hz. Musa peygamberin, Hz. Yusuf peygamberin, Hz. Yunus peygamberin sevabını veririm.

Ve yine Hz. Cebrail'in, Hz. Mikail'in, Hz. İsrail'in, Hz. Azrail'in sevabını veririm, o kula onun taşıyabileceği ölçüde sevap veririm.

Ve yine bu duayı okusa veya yanında taşısa ve birine "benim için oku" dese hem onu hem de ana babasını, kardeşini, yakınlarını, dostlarını bağışlarım ve o kulumu sakınırım ve de tüm ömründe bir kez okusa dahi o kula keramet nasip ederim.

Ey Muhammed! Bu duayı her kim okusa veya yanında taşısa o kulum için bir köşk inşa ederim. O köşk içinde seksen bin saray var ve her sarayda seksen bin kavak var, her kavakta seksen bin yaprak var, o yaprağın boyu dünya kadardır.

Ey Muhammed! Her kim bu duayı okusa veya yanında taşısa mezarda azap çekmeyecek ve mezarı rahat olacak, o kul Sırat'tan kolay geçecek, kıyamet günü o kulun yüzü ayın on dördü gibi olacak.

Arasat halkı feryat eder, "Bu hangi peygamberdir, hangi evliyadır?" diye, Hz. Cebrail, Hz. Muhammed'in ümmetidir diyecek.

Bu duayı dünyada okumuş ve yanında taşımış, onun için Allah bu kerametleri vermiştir. Faydası çoktur, ancak burada kısaca verdik. Her kim şüphe etse kâfir olur, Allah ondan korusun.

Peygamberin doğumu, fiziksel ve ruhsal özellikleri, mucizeleri, miracı, övgüsü, vefatı yanı sıra ona isnat edilen duanameler de ayrıca değerlendirilmelidir. Nitekim edebiyatımızda dua mecmuaları da kendine oldukça hacimli bir yer edinmiş, hem manzum hem de mensur tertip edilmiştir (Yüksel, 2005; Yıldırım Sarıkaya, 2012; Deniz, 2008).

Bu mevzuda, gerek halk veya tekke edebiyatı olsun, gerek Divan edebiyatı olsun tahmin edebileceğimizden daha bol ve zengin bir malzemeye sahiptir. Billhassa Hz. Peygamber övgüsünü, ondan şefaath dilemeyi ...vs. mevzuları konu alan, aruz veya hece ile yazılmış, pek çok müstakil şiir mevcuttur (Çelebioğlu, 1998, s. 349). Yağmur duası, ilahi, yemek duası, yatak duası, sefer duası gibi dualar ...vb. başlı başına ayrı bir grubu meydana getirirler (Çelebioğlu, 1998, s. 350).

Öger tarafından ortaya konmuş, Çağatayca yazılmış bir muska mecmuası, üzerinde çalıştığımız mecmua ile benzerlik göstermektedir (2017). Mecmuadaki duaların, Çağatay Türkçesiyle yazılmış kısımlarının içeriği, burada ele aldığımız dua ile büyük ölçüde benzeşmektedir. Yani her kim bu duayı okusa ya da yanında taşısa mutlaka çok sevap kazanacak, cennete gidecek, her işi kolaylaşacaktır. Aynı ifadeler muska mecmuasında da tüm Arapça dualardan önce görülmektedir. Arapça nüsha kelimesinin Türkçeleşmiş şekli olan muskanın, çoğunlukla insanlar tarafından taşınmakla birlikte bazen de belli mekânlara yerleştirilerek, sahip olduğuna inanılan sihrî güç (mana) aracılığıyla taşıyan kişiyi hem kötülüklerden koruduğuna hem de kısmet getirdiğine inanılır (Demirci, 2020, s. 265). Metin incelendiğinde de aslında koruyucu bir muska duası ile karşı karşıya olduğumuzu anlıyoruz.

Üzerinde çalıştığımız ve yine en başta bahsettiğimiz Özer (2014), Dashti (2017) ve Dermenova (2021) tarafından çalışılan mecmualar da bize gösteriyor ki Çağatayca meslek ve dua risalelerinin bir arada mecmuada yer alması ahilik kültürünün yansımasıdır. Zanaat erbabı; koruyucu, bereketi arttırıcı dualar ve yanında taşıdığı muskalarla mesleğini icra etmektedir. Günümüzde de esnaflar arasında var olan bereket duası, karınca duası gibi metinlerin ticarethanelerde varlığını sürdürmesi bu geleneğin devamı olarak göze çarpmaktadır.

Metinde geçen, ⁷Yâ Muḥammed uşbu du'ânı her kim ^{82b/1}okusa veyâ özi birle tutsa ²ol bendem bir köşk binâ kıılırmen. ³Ol köşk içinde seksen ⁴miñ sarây bar ve her sarâyda ⁵seksen miñ **térek** bar ve her ⁶**térekde** seksen miñ yafrağ ⁷bar ol yafrağnı kaddi uşbu ^{83a/1}dünyâca bar, satırlarıyla Türk mitolojisinin İslami duaya yansıdığını görmekteyiz. Metinde ağaç kelimesi yerine tereğın seçilmiş olması dikkat çekicidir. Terek yani kavak Türk mitolojisinde kutsaldır. Onun birinci ve en önemli fonksiyonu göğün direği ve dünya ağacı olmasıdır. Yer altından gök yüzüne üç âlemi birleştiren “Bay Terek”, “Bay Kavak” Tanrı'nın sembolüdür...Ulu kavak, Bay Terek, kutlu hanlarla hatunların ve beylerin cennette yaratıldıktan sonra yeryüzüne iniş yolu kabul edilmektedir (Ergun, 2017, s. 271).

II. İlgı durum eki +nI ve zamir+edat bağlantısındaki yeri

Metnin herhangi bir sayfasında, yazıldığı ya da istinsah edildiği tarihe dair bir kayıt yoktur; ancak klasik dönem sonrasında, lehçeleşme aşamasında, yazılmış olduğuna dair dil ve imla tanıklıklarını görebiliyoruz.

Eserde +lAr ekinin pekiştirme ve nezaket amacıyla kullanımı, Çağatay Türkçesinin klasik sonrası devri, Yeni Uygur ve Özbek Türkçesiyle uyumludur:

Seni *ümmetlerin* için hediye yiberdim (78b/5).

Hazret-i Cibril 'aleyhi's-selâm *ayğaylar* (83b/5).

Klasik öncesi ve Klasik dönem Çağatay Türkçesi dönemlerinde teklik birinci şahıs zamiri ve ekinin imlasında kapalı e açıkça yazılmaktadır (مين). Ancak klasik dönem sonrası metinlerinde, yaygın şekilde, kapalı e imlada gösterilmemektedir (من). Bu durum Yeni Uygur Türkçesiyle de uyumludur:

Eger kişi aytsa ki *meni* (منى) için hem oğul dâse anı hem *yarlıkarmen* (يرلقارمن) ve ata anasını koşnısını hem *yarlıkarmen* (يرلقارمن) (81b/7, 82a-1-2-3).

Metnin Çağatay Türkçesinin klasik sonrası dönemine ait olduğunu gösteren delillerden biri de +nI ilgi durum ekinin yaygın kullanımudur.

Kelime grupları ve cümle içinde isimlerin diğer isimlerle bağlantı kurduğu hâl olarak tanımlanabilen ilgi durumu, iki isim arasında kurduğu bu bağlantıyı Çağatay Türkçesinin klasik öncesi ve klasik dönem eserlerinde yer yer; klasik sonrası dönem eserlerinde ise ağırlıklı olarak +nI eki ile sağlamıştır (Pekacar - Erdem Uçar, 2015, s. 445).

Duâ-yı Habîb-nâme'de, +nI ilgi durum eki yirmi beş kez yer alırken +nIn yalnızca iki kez görülmüştür. Bu durum metnin aidiyetini klasik sonrası döneme taşıyan unsurlardan birisidir:

Ve seksen miñ *yetimlerini* ve seksen miñ *âbidlerini* ve seksen miñ *meşâyihlerini* ve seksen miñ *'arş-ı kürsini* ve *levh-i kalemni sevâbını* berürmen (80a/3-4-5-6-7).

Ol *yafragrı kaddi* uşbu dünyâca bar (82b/7).

Hazret-i Cibri'lni sevâbını berürmen ve yana *hazret-i Mikâi'lni sevâbını* berürmen ve yana *hazret-i İsrâfîlni sevâbını* berürmen ve yana *hazret-i Azrâi'lni sevâbını* berürmen (81a/6-7, 81b/1-2-3).

Her ne kadar standart Özbek ve Uygur Türkçesinde ilgi durum eki +nin şeklinde görülse de, yalnızca Özbek Türkçesinde +ki aitlik ekinden önce +ni şeklini alıyor olsa da bugün Uygur ve Özbek ağızlarında yaygın olarak Özbek Türkçesinin Semerkant ve Buhara ağızlarında ilgi durum ekinin +nI şeklinde (Yıldırım, 2017, s. 134) kullanıldığı bilinmektedir. Özbek Türkçesinin Fergana, Taşkent ve Nemengan ağızlarında da yükleme ve ilgi durumu için +nI ve varyantı kullanılmaktadır (Yıldırım, 2017, s. 138). Yeni Uygur Türkçesinin Lobnor ağızında ilgi ve yükleme durumu +nI, +nU şeklindedir (Aliyeva, 2013, s. 80). Öte yandan Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçelerinde de ilgi ekinin +nI, +nU olduğu (Tavkul, 2007, s. 903; Pekacar, 2007, s. 977), İran Türk ağızlarında da +nI ilgi durum ekinin kullanıldığı görülmektedir (Doğan, 2020, s. 109).

Anlaşıyor ki çağdaş lehçelerde, gerek yazı gerekse konuşma dilinde, aynı ek varlığını sürdürmüştür.

Ekin kökeniyle ilgili çok sayıda görüş ileri sürülmüştür. Özdemir, ekin Eski Türkçedeki edatla kullanımını da (anı teg - anın teg) dâhil edip, Çağatayca ve Karaçay-Malkar, Kumuk Türkçelerini de tanık göstererek olayın belirtme durum ekiyle karşılıklı bir nöbetleşme hadisesi değil de eskicil bir yapının kullanımı olarak görülmesi gerektiğini, belirtme durum ekinin farklı olarak +nI şeklinde eskicil bir ilgi durum ekinin var olduğunu söylemektedir (Özdemir, 2015; 2017). Nalbant da Çağatay Türkçesindeki +nI ilgi ekinin Maniheist ve Budist Türkçe eserlerle, Dîvânü Lügâti't-Türk'te görülen +nig ilgi durum ekinin geliştiğini belirtmektedir (Nalbant, 2018, s. 27). Öte yandan Tekin Türkçede ilgi durumunun aslında +(I)n olduğunu belirtmekte (2013) Karahan (2011) ilgi ve yükleme durum eki arasındaki fonksiyon yakınlığı ile bağlantılı olduğunu söylemektedir. Eker de (2019) ekin kökeni hakkındaki görüşleri değerlendirmiştir. Genel olarak, araştırmalarda ilgi durumu +nI ekinin, belirtme durumu ekinin; +nIn şeklinden ya da bağımsız bir kökten çeşitli işlev değişiklikleri ve ses olayları neticesinde ortaya çıkmış olabileceği türünde görüşler yoğunlaşmaktadır.

Tarihî Türk lehçelerine bakıldığında Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçeleriyle yazılmış metinlerde şahıs ve işaret zamirleri ile *üçün, teg, birle, üze* gibi çekim edatları arasındaki bağlantının daha çok +nI eki ile kurulduğu görülmüştür. Ancak Harezmi, Kıpçak Türkçelerinde, Çağatay Türkçesinin klasik öncesi ve klasik dönem eserlerinde, Eski Anadolu Türkçesinde şahıs ve işaret zamirleriyle söz konusu edatlar arasındaki bağlantı daha çok ilgi durum ekinin +nIn/+nUn, +In/+Un biçimleriyle yapılmıştır (Pekacar – Erdem Uçar, 2015, s. 446).

Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde görülen bir özelliği yani şahıs zamirlerinin hem edatlarla hem de isimlerle +nI ilgi durum ekini alarak bağlantı kurduğunu, metnimizde görmekteyiz. Burada asıl dikkati çeken de edatla kurulan bağlantıdır. Çünkü klasik sonrası/son dönem Çağatay Türkçesi eserlerinde +nI ilgi durum ekinin kullanımı çok yaygındır, ancak genel olarak zamir+edat bağlantısı +In ve +nIn ile sağlanmaktayken, +nI ile bu bağlantının kurulduğu görülmez. Du'â-yı Habîbnâme'de bu bağlantının +nI ile sağlandığını görüyoruz:

Yâ Muhammed uşbu du'ânı *seni için* ve *seni ümmetlerini için* hediye yiberdim (78b/4-5-6)

Sen *meni* habîbimsin olar *meni* bendelerim-turur (79a/2-3).

Eger kişi aytsa ki *meni için* hem oğul dese anı hem yarlıkarmen (81b/7-82a/1).

Anı için Hudây Ta'alâ bu kerâmetleri béripdür (84a/2-3).

Dönem metinlerinde ve öncesinde *anı için* görülebilir bir yapı iken, *meni için*, *seni için* kolaylıkla karşılaşılabileceğimiz şekiller değildir.

Çağatayca Bozöğlan destanının günümüze ulaşan yazma nüshaları, 18. yy. sonu ile 19. yy. başlarına ait nüshalardır. Bu nüshalar arasında büyük benzerlikler olduğu, bu yüzden de aynı nüshadan istinsah edildikleri düşünülmektedir (Arslan Erol, 2008, s. 13). Bu metinde de Du'â-yı Habîb-nâme'de gördüğümüz şekilde zamirlerin +nI ilgi durum ekini alarak hem edatla hem de isimle bağlantı kurması söz konusudur.

Meni aldımge aşkar tağığa barıp (14a/2) (Arslan Erol, 2008, s. 103)

Meni için kanlar yığılap (18b/3) (Arslan Erol, 2008, s. 106)

Seni için giriftârim (77b/7) (Arslan Erol, 2008, s. 153)

Çağataycanın klasik sonrası dönemine ait, 1881/82 tarihinde istinsah edilmiş, Tûtînâme Kaçar (2021) tarafından çalışılmıştır. Eserde yaygın şekilde +nI ilgi durum ekini görebiliyoruz (Kaçar, 2021, s. 57), ancak zamir+edat bağlantısını sağlayabilen yalnızca tek bir örnek görülmektedir:

Seni için könlüm gamlıkdür (85b/15) (Kaçar, 2021, s. 203)

Çağatay Türkçesiyle 1909 yılında taş baskı olarak Taşkent'te yayımlanmış bir meslek ve dua mecmuasında da zamir+edat bağlantısında +nI ilgi durum eki görülmektedir (Darmenova, 2021).

Aytur: *Anı birle meni aramda* hiç perde bolmağay (Darmenova, 2021, s. 60)

İlk kez 1910 yılında Taşkent'te basılmış Klasik sonrası Çağatay Türkçesi eseri olan Misbâhu'l-Envâr'da ekin zamir+edat kuruluşundaki yerini görmekteyiz:

Meni ile (63/16), *meni birle* (68/16), *meni için* (107/4), *seni için* (19/1) (Eker, 2019, s. 418).

III. Değerlendirme ve Sonuç

Duâ-yı Habîbnâme, Doğu Türklüğünün koruyucu dua yazma ve taşıma kültürünü yansıtmaktadır. Ahilik geleneği içinde meslek risalelerinin yer aldığı bir mecmuada bu duaların bulunmasının bir gelenek hâline geldiğini başka çalışmalar vasıtasıyla da anlıyoruz. Metnin kendi döneminden bize hem kültürel hem de dilsel unsurlar yansıttığını görmekteyiz. Eserin Çağatay Türkçesinin klasik sonrası dönemine ait olduğuna dair işaretler zamirlerin imlasında, pekiştirme ve nezaket ifade eden +IAR ekinin varlığında, +nI ilgi durum ekinin kullanımında mevcuttur.

Çağataycadaki ilgi durum ekinin (+nI) kökenine dair tartışmalar, yoğun olmakla birlikte temelde belirtme durum ekinin ilgi durum eki fonksiyonuyla kullanılması ya da eskicil bir ilgi durum ekinin varlığı etrafında dönmektedir. Darmenova (2021) ve Eker'in (2019) çalışmalarında, *üçün* edatının dışında *birle* ve *ile* edatlarıyla zamir

bağlantısının kurulması +nI ilgi durum ekinin kökenine dair görüşler içinde *üçün* edatındaki iyelik yapısıyla kurulan bağlantıyı da gereksiz kılmaktadır. Du'â-yı Habîb-nâme'de, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarına ait Bozoğlan destanında (Arslan-Erol, 2008), 1881/82 yılında istinsah edilmiş Tûtînâme'de (Kçar, 2021), 1909 yılında taş baskı şeklinde ortaya konmuş Çağatayca Mecmû'a-i Resâ'il-i 'Acîbe'de (Darменова, 2021), 1910 yılında basılmış Misbâhu'l-Envâr'da (Eker, 2019) rastladığımız zamir+nI+edat örnekleri bu şekildeki kullanımın, yaygın kanaatin aksine, kesinlikle Eski Türkçe dönemi ile sınırlı olmadığını ispat etmektedir.

Ekin, standart yazı dilinde olmamakla birlikte, Özbek ve Uygur ağızlarında tespit edilmiş olması, İran ağızlarındaki varlığı; Karaçay-Malkar, Kumuk yazı dillerindeki mevcudiyeti, tarihî dönemlerle de olan bağlantıyı anlaşılır kılmaktadır.

Özellikle, başta üzerinde çalıştığımız ve çeviri yazılı hâlini verdiğimiz Du'â-yı Habîb-nâme olmak üzere, klasik sonrası/son dönem Çağatay Türkçesi metinlerinde gördüğümüz, Eski Türkçe döneminde rastladığımız, zamir+edat bağlantısındaki +nI ilgi durum eki bize metinleri değerlendirirken günümüz lehçelerinin, sadece standart yazı dilinin özelliklerini değil, ağızları üzerindeki çalışmalarını da göz önüne almamız gerektiğini göstermektedir. Bu noktada Du'â-yı Habîb-nâme Özbek ağızlarını yansıtmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin yazı dili hâline gelme sürecinde yer alan ağız grupları günümüz Anadolu ağızlarıyla karşılaştırılarak ortaya konmuştur (Erdem, 2006; Develi, 2008). Öyle anlaşılıyor ki bazı metinlerde görülen zamir+nI+edat bağlantısı bölgenin ağız özelliğinin metne yansımalarıdır ve klasik sonrası Çağatay Türkçesi metinlerinin dilinin bu yönden ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda tarihî metinlerin dilinin, çağdaş lehçelerin ağızlarıyla da bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiği de görülmektedir.

Çeviri Yazılı Metin

^{78b/1}Du‘â-yı Ḥabīb-nâme

²Bismillahi’r-rahmānirrahīm

³İsnād-ı du‘â-yı Ḥabīb-nâme ⁴bu-turur.

Yâ Muḥammed uşbu du‘ânı ⁵seni için ve seni ümmetlerin için ⁶üçün hediye yiberdim.

^{79a/1}Yâ Muḥammed sendin burun hiç ²peygamberğa yibermedim sen meni ³ḥabībimsin olar meni bendelerim-turur.

⁴Yâ Muḥammed uşbu ⁵du‘ânı her kim özi birle tutsa ⁶veyâ okusa yâ hiç vakt ⁷mence secde kılmagın bolsa hem ^{79b/1}ol bendeni yarlıkarmen.

Yâ ²Muḥammed her kim bu du‘ânı okusa ³veyâ özi birle tutsa ol ⁴bendeğa yetmiş miñ mescid ⁵salgannı ve yetmiş miñ ⁶şırât köfrügidin keçgenni ⁷ve yetmiş miñ tavâf-ı Hâne-i ^{80a/1}Ka’be kılgannın ve yetmiş ²miñ dervişlerin ³ve seksen miñ yetimlerini ⁴ve seksen miñ ‘abidlerni ⁵ve seksen miñ meşâyihlerni ⁶ve seksen miñ ‘arş-ı kürsini ⁷ve levh-i kalemni şevâbını berürmen.

^{80b/1}Ve yana sekiz behiştini şevâbını ²berürmen ve yana yeti düzaḥnı ³otıdın âzâd kılmurmen.

⁴Ve yana ḥazret-i İbrâhīm peygamberrni ⁵şevâbını berürmen ve yana Nüh ⁶peygamberrni şevâbını berürmen ve yana ⁷ḥazret-i İsa peygamberrni şevâbını ^{81a/1}berürmen ve yana ḥazret-i Mūsâ ²peygamberrni şevâbını berürmen ve yana ³ḥazret-i Yūsuf peygamberrni şevâbını ⁴berürmen ve yana ḥazret-i Yūnus ⁵peygamberrni şevâbını berürmen.

Ve yana ⁶ḥazret-i Cibri’lni şevâbını berürmen ⁷ve yana ḥazret-i Mikâi’lni şevâbını ^{81b/1}berürmen ve yana ḥazret-i İsrâfilni ²şevâbını berürmen ve yana ḥazret-i ³Azrâi’lni şevâbını berürmen ⁴ve yana ol bendeğa uşal kudret ⁵şevâbını berürmen.

Ve yana uşbu ⁶du‘ânı okusa veyâ özi birle ⁷tutsa eger kişi aytsa ki meni ^{82a/1}üçün hem okuğıl dese anı ²hem yarlıkarmen ve ata anasını ³koşnısını hem yarlıkarmen ⁴ve yana ol bendemdin uyalmurmen ⁵ve eger barça ‘ömride bir merâtibe okusa ⁶ol bendeğa kerâmet naşib kılmurmen.

⁷Yâ Muḥammed uşbu du‘ânı her kim ^{82b/1}okusa veyâ özi birle tutsa ²ol bendem bir köşk binâ kılmurmen. ³Ol köşk içinde seksen ⁴miñ sarây bar ve her sarâyda ⁵seksen miñ térek bar ve her ⁶térekde seksen miñ yafrağ ⁷bar ol yafrağnı qaddi uşbu ^{83a/1}dünyâca bar.

Yâ Muhammed her kim uşbu ²du'ânı okusa veyâ özi birle ³tutsa gürda 'azâb kılmağaymen ⁴ve gûri kén bolğay ve yana ⁵ol bende şırâtdın âsân ⁶ötkey kıyâmet küni ol ⁷bendeni yüzi on dört künlük ^{83b/1}ay déğ bolğay.

'Araşat halkı ²feryâd kılurlar bu kıyası peygamber-turur ³ve kıyası evliyâ-turur ⁴dép hazret-i Cibril 'aleyhi's-selâm ⁵ayğaylar hazret-i ⁶Muhammedni ümmetleri-tururlar.

⁷Uşbu du'ânı dünyâda okupdur ^{84a/1}ve özi birle tutupdur ²anı üçün Hudây Ta'alâ bu kerâmetlerni ³béripdür ve hâşiyeti ⁴bisyâr erdi ammâ muhtaşar ⁵kılduğ her kim şek kéltürse ⁶kâfir bolur ne'üzübillâh min zâlik ⁷Bismillahi'r-rahmânirrahîm

اللهم بارك علينا و دافع عن بلا يا و انا با رؤف لبيك و ارحم و اشفع لبيك و ان اللو يعث من في القبور و آله و اصحابو اجمعين يا اللو يا اللو يا اللو يا رحمن يا رحمن يا رحمن يا رحيم يا رحيم يا رحيم يا احد يا صمد يا ³فرد يا وتر لا حول ولا قوة الا باللو العلى العظيم برحمتك يا ارحم الرحمن

Etik Kurul İzni Bu çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir. Yaşayan hiçbir canlı (insan ve hayvan) üzerinde araştırma yapılmamıştır. Makale edebiyat sahasına aittir.

Çatışma Beyanı Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını, dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

³Allahım, bizi mübarek kıl, belaları defet! Ey Rauf! Emrine amadeyim. Merhamet et, şefaet et! Emrine amadeyim. Allah kabirdekileri, Onun ailesini ve bütün sahabelerini cümleten diriltecektir. Ya Allah, ya Allah, ya Allah! Ya Rahman, ya Rahman, ya Rahman! Ya Rahim, ya Rahim, ya Rahim! Ya Ehad, ya Samed, ya Ferd, ya Vitri! Güç ve kuvvet sadece büyük ve yüce olan Allah'ın yardımındadır. Rahmetinle ey merhametlilerin en merhametlisi (Arapça duanın çevirisinde yardımını esirgemeyen, Necmettin Erbakan Üniversitesi A.K. Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı'ndan Dr. Öğr. Üyesi Orhan İyışenyürek'e teşekkür ediyoruz).

Kaynaklar

- Aliyeva, M. (2013). *Lobnor ağzı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan-Erol, H. (2008). *Bozoğlan (Yûsuf Bég-Ahmed Bég) destanı - inceleme, metin ve dizin*. Akçağ Yayınları.
- Canım, R. (2016). *Divan edebiyatında türler*. Grafiker Yayınları.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1998). Türk edebiyatında manzum dinî eserler. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, MEB Yayınları, 349-365.
- Darmenova, G. (2021). Çağatayca Mecmû'a-i Resâ'il-i 'Acîbe (inceleme-metin-Türkiye Türkçesine aktarma-dizin-tıpkıbasım) (Tez No. 692168) [Doktora tezi, Pamukkale üniversitesi] YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Dashtı, H. (2017). *Muhtalif sanatlarla ilgili metin çevirisi* (Tez No. 466230) [Yüksek lisans tezi, Kocaeli üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Demirci, K. (2020). Muska. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31., 265-267.
- Deniz, S. (2008). Kadızâde Mehmed İlmî'nin Sultan IV. Murad için yazdığı manzum duânâmesi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, 9-40.
- Develi, H. (2008). Eski Türkiye Türkçesi ağzlarının sınıflandırılması. *Turkish Studies*, 3 (3), 212-230.
- Doğan, T. (2020). *Urmiye ağzı ses ve biçim bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2017). *Çağatayca el kitabı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, Ü. (2019). Son dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış Misbâhu'l-Envâr adlı eserde yükleme ve ilgi hâli çekimi. *Akademik Hassasiyetler*, 6 (11), 405-429.
- Erdem, M. D. (2006). Ağzılardan etkilenme derecelerine göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi metinleri ve bu metinlerin diline kaynaklık eden ağzılar. *İlmî Araştırmalar*, 22, 83-110.
- Ergun, P. (2017). *Türk kültüründe ağaç kültürü*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Kaçar, I. (2021). Latîfi – Mazharu'l-Acâyib (son dönem Çağatayca Tûtînâme çevirisi), (Tez No.: 675521) [Doktora tezi, Yıldız Teknik üniversitesi], YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Karahan, L. (2011). Yükleme (accusative) ve ilgi (genitive) hâli ekleri üzerine bazı düşünceler. *Türk dili üzerine incelemeler*, s. 211-218. Akçağ Yayınları.

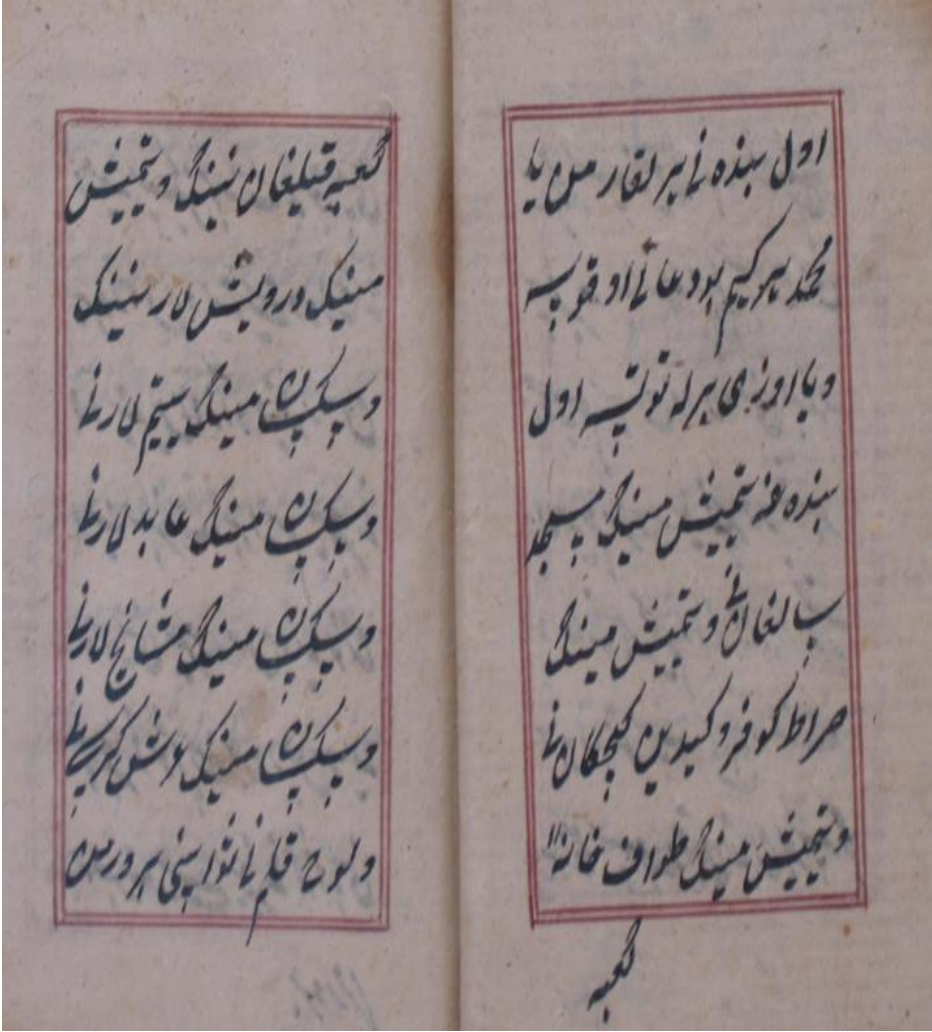
- Nalbant, M. V. (2018). Çağatay Türkçesinde görülen {+nI} ilgi hâli ekinin kökeni üzerine. *Türkbilig*, 36, 21-28.
- Öger, A. (2017). Uygurlarda muskacılık geleneği ve Çağatayca yazılmış bir muska kitabı. *Gazi Türkiyat*, 20, 55-88.
- Ölker, P. (2021). Çağatay Türkçesiyle yazılmış bakırcılık risalesi risâle-i misgerlik. *Prof. Dr. Orhan Yavuz armağanı*, s. 227-235, Palet Yayınları.
- Özdemir, H. (2015). Eski Türkçede ilgi ve belirtme durumu ekleri üzerine. *Dil Araştırmaları*, 16, 121-132.
- Özdemir, H. (2017). Eski Türkçede ilgi ve belirtme durumu ekleri üzerine adlı makalede bir düzenleme. *Littera Turca*, 3 (2), 155-168.
- Özdemir, H. (2019). Eski Türk yazıtlarında (Tonyukuk, Köl Tegin, Bilge Kağan, Ongi, Küli Çor) ilgi durum eklerinin kullanımları ve kökenleri üzerine. *KaraM*, XVI (61), 154-165.
- Özer, A. (2014). *Molla Muhammed Zaferbek Muhammed Oğlu Nur-Name (inceleme-metindizin)*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, R. (1994). *Yeni Uygur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde fiil*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, R. (2005). *Özbek Türkçesi el kitabı*. Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2007). Kumuk Türkçesi. *Türk lehçeleri grameri* (Ed.: Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun). Akçağ Yayınları.
- Pekacar, Ç. – Erdem Uçar, F. M. (2015). Çağatay Türkçesinde +nI ilgi hâli eki. *International Journal of Languages' Education and Teaching, UDES 2015 özel sayısı*, 443-456.
- Sarkaya Yıldırım, M. (2012). Halk dilinde bir dua mecmuası: Bilal Nuri münâcâtı, *İstanbul Üniveristesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 113-146.
- Tavkul, U. (2007). Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk lehçeleri grameri*. (Ed.: Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun). Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (2013). Türkçe ilgi hâli ekinin kökeni üzerine. (Çev.: Gökçen Bilgin). *Dil Araştırmaları*, 13, 157-162.
- Yıldırım, H. (2017). Özbek Türkçesi ağızları üzerine bir değerlendirme. *Dil Araştırmaları*, 20, 121-145.
- Yüksel, Yeter (2005). Türk-İslam edebiyatında duânâmeler ve Mevhibetü'l-Vehhâb (Tez No. 158451) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

79a

یا محمد سبزه‌بین بوردن بیخ
 پیغمبر نه یار ما دیم بس منی
 حبیبم بس اولار منی بنده
 لاریم تورو یا محمد اوشه
 دعانا هر گیم اوزی برله اوشه
 ویا اوتوبه باسچ وقت
 منقا چسده قیلن خان بولسه

78b

13759
 Genel Konye
 دعای حبیب نام
 بسم الله الرحمن الرحیم
 اسپناد دعای حبیب نام
 بو تورو یا محمد اوشه دعانا
 پسنه او جوی او پسنه امت
 لار شینگ او جوی هدی یار دیم
 یا محمد

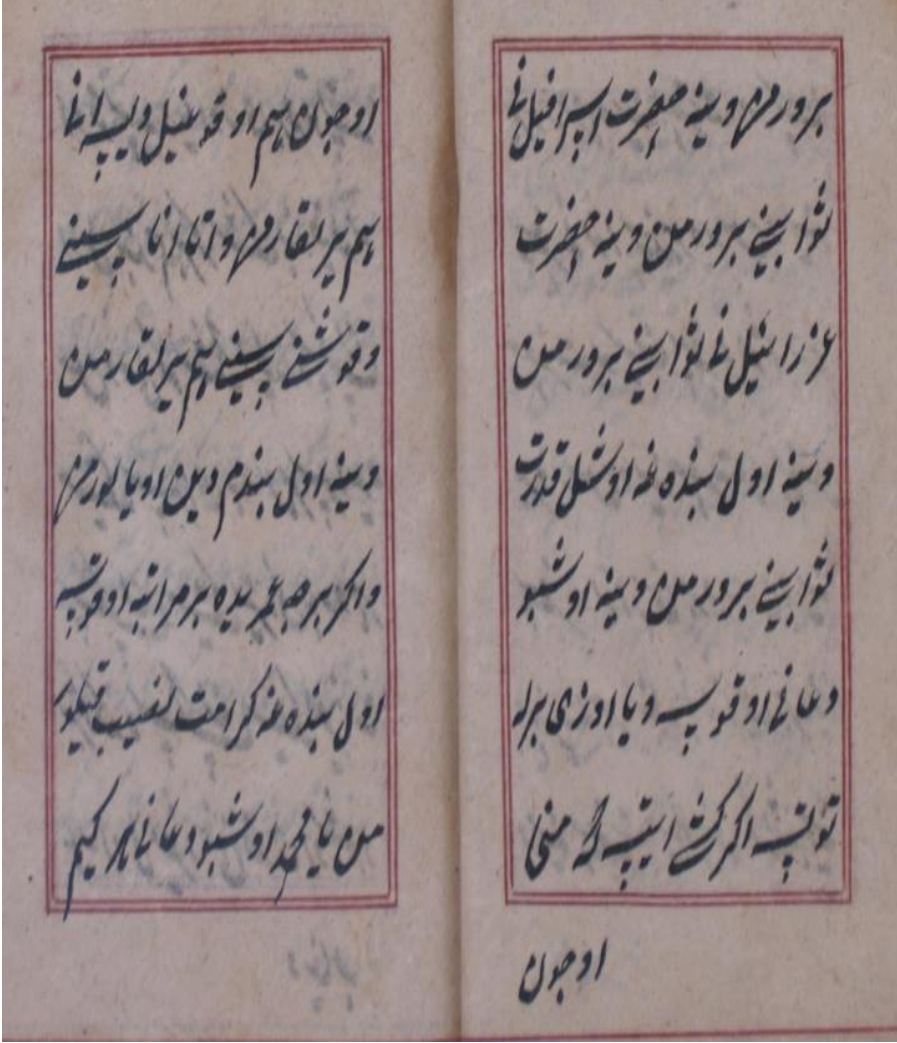
81a

80b

82a

81b

83a

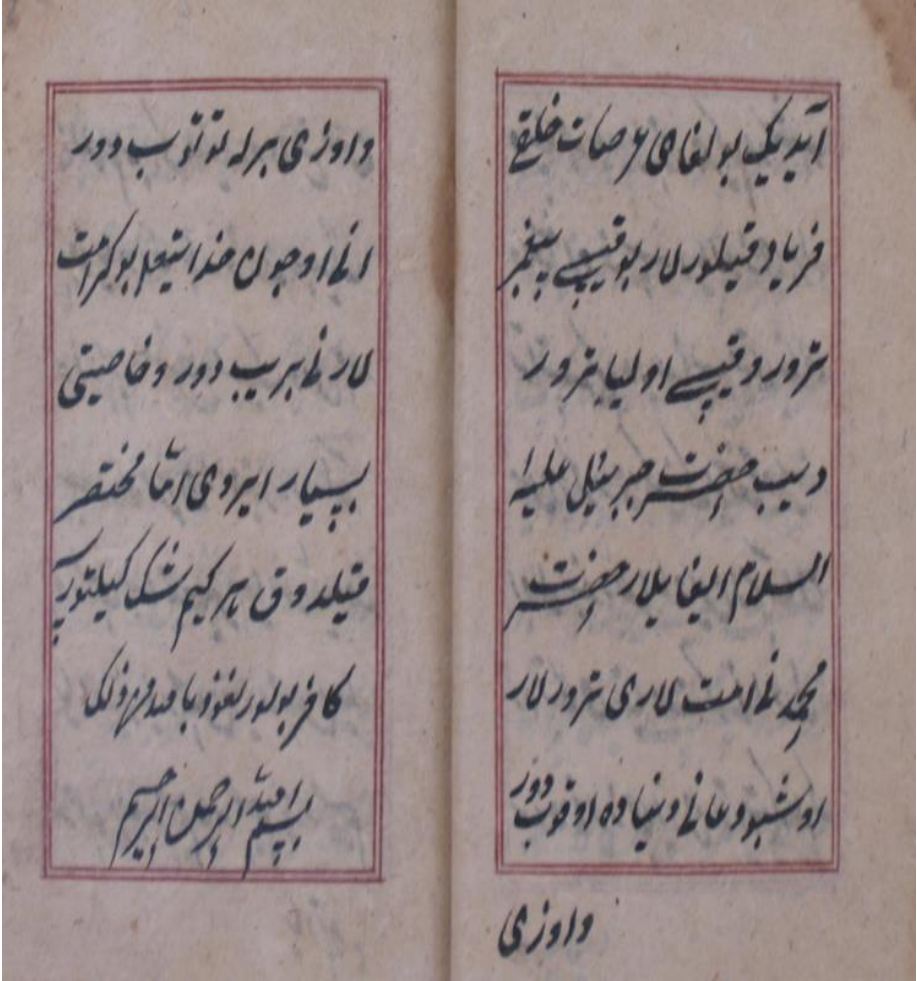
دیناچه بار یاجمجد هر کیم او شهبو
 و عشا او قوسه و یا اوزی برله
 توتیه کورده عذاب قیلیغای
 من و کوری کینک بو نگاه سیند
 اول بنده حراط وین ایتان
 او تکلای قیامت کونما اول
 سنده ناموزی اولان تورت کونلک

82b

او قوسه و یا اوزی برله توتیه
 اول بنده هر کیم شک بنا قیلور
 من اول کیم شک اچنده پکن
 منینک پسر ای بار و هر پسر ایده
 پکن منینک تیراک بار و هر
 تیراکده پکن منینک یوزاغ
 بار اول یوزاغنی قدی او شهبو

دیناچه

84a

85a

يا احمد يا محمد يا قزو يا دوترا جاول
 ولا قوة الا بالله العلي العظيم
 برحمتك يا ارحم الراحمين
 الله اعلم باذن حضرت علي
 بركون بن بزرجمهر ملكين اولين
 ايروديلار حضرت حرمينيل علم
 دج كليلور دارا ايردي بايرضا ايتيل

84b

اللهم بارك علينا وادفع عن
 بلادنا وانا بارؤف لبك
 وارحم واشفع لبك وان اهد
 يعنت مر في القبر وراكه
 واصحابه اجمعين يا اهد يا اهد
 يا اهد يا رحمن يا رحمن يا
 رحمن يا رحيم يا رحيم يا رحيم
 يا احمد